

УДК 373.5.015.31:37.012+7](477)

Жукова Галина Вікторівна

аспірантка, Мелітопольський державний
педагогічний університет ім. Б. Хмельницького

Жукова Галина Викторовна

аспірантка, Мелітопольский государственный
педагогический университет им. Б. Хмельницкого

Zhukova G. V.

graduate student, Melitopol State Pedagogical University
named after Bohdan Khmelnytsky

**ВПРОВАДЖЕННЯ ФОРМ ТА МЕТОДІВ МОРАЛЬНОГО
ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ
СТОЛІТТЯ У СУЧАСНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ**

**ВНЕДРЕНИЕ ФОРМ И МЕТОДОВ НРАВСТВЕННОГО
ВОСПИТАНИЯ СТАРШЕКЛАСНИКОВ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ
ВЕКА В СОВРЕМЕННЫХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ
УКРАИНЫ**

**INTRODUCTION OF FORMS AND METHODS OF MORAL
EDUCATION OF SENIOR PUPILS IN THE SECOND HALF OF XX
CENTURY IN MODERN GENERAL EDUCATION SCHOOLS OF UKRAINE**

Анотація. У статті аналізуються актуальні проблеми організації морального виховання учнів у загальноосвітніх закладах України другої половини ХХ століття. Визначені основні форми та методи морального виховання старшокласників даного періоду. Здійснено аналіз літературних

джерел з даної проблеми. Відзначено переваги та недоліки форм і методів морального виховання старшокласників радянської системи. Після проголошення незалежності України національна програма виховання встановлює пріоритетні підходи до вивчення ціннісної бази сучасних старшокласників, яка ґрунтується на традиціях української культури та найкращих здобутках національної і світової педагогіки та психології.

Ключові слова: моральне виховання, старшокласники, форми та методи позакласної роботи.

Анотація. В статті аналізуються актуальні проблеми організації нравственного воспитания учеников в общеобразовательных заведениях Украины второй половины XX века. Определены основные формы и методы морального воспитания старшеклассников данного периода. Осуществлен анализ литературных источников по данной проблеме. Отмечены преимущества и недостатки форм и методов нравственного воспитания старшеклассников советской системы. После провозглашения независимости Украины национальная программа воспитания устанавливает приоритетные подходы к изучению ценностной базы современных старшеклассников, которая основывается на традициях украинской культуры и наилучших достижениях национальной и мировой педагогики и психологии.

Ключевые слова: нравственное воспитание, старшеклассники, формы и методы внеклассной работы.

Summary. The current problems of the organization of moral education of pupils in general education institutions of Ukraine in the second half of the XX century are analyzed in the article. The basic forms and methods of moral education of senior pupils in this period are defined. The analysis of the literature on the subject. The advantages and disadvantages of the forms and methods of moral education of senior pupils in Soviet system are noted. After the declaration of independence of Ukraine national education program establishes the priority

approaches to learning of the value base of the current senior pupils, that based on the traditions of Ukrainian culture and the best national achievements and world pedagogy and psychology.

Keywords: moral education, senior pupils, forms and methods of extracurricular activities.

Постановка проблеми. Необхідність у формуванні орієнтирів розвитку сучасного етапу освіти в Україні змушує оновлювати теоретичну та практичну діяльність педагогів. Пріоритетними цілями стали забезпечення гнучкості освітнього процесу, його якісного наповнення, неперервності, задоволення потреб і інтересів школярів та збереження індивідуальності особистості як соціальної цінності. Сьогочасний гуманістичний характер виховання має в основі повагу до дитини та передбачає формування в учнів таких моральних якостей як доброти, совісті, відповідальності, толерантності, уваги, турботливості, милосердя, критичності і самокритичності, самостійності, старанності, взаємодопомоги, працьовитості, дисциплінованості, старанності, сили волі тощо. Базисом піднесення цього напряму виховання та виробленням на його основі новітніх форм та методів морального виховання старшокласників можуть стати надбання педагогічної теорії та практики другої половини ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки запити сучасного стану та тенденцій морального виховання старшокласників є дуже актуальними, то воно стало об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних педагогів. Серед них слід виокремити Б. Ананьєва, І. Беха, В. Білоусову, Л. Божович, Л. Виготського, О. Дубасенюк, О. Киричука, О. Кондратюка, Г. Костюка, О. Леонтєва, Т. Люріну, В. Моляко, І. Ніколенка, О. Пехоти, В. Семиченко, Н. Скотної, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, Г. Троцько, Т. Яценко та багато інших. Вчені зробили значний внесок у розвиток сучасної педагогічної науки та морального виховання старшокласників зокрема.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Недостатньою залишається теоретична розробленість форм та методів морального виховання старшокласників та їх взаємопов'язаність з практичною діяльністю освітньо-виховної системи шкіл.

Мета статті. Головна мета даного дослідження – розгляд основних форм і методів морального виховання старшокласників другої половини ХХ століття та в сучасних загальноосвітніх закладах України.

Виклад основного матеріалу. Духовно-моральному розвитку підростаючого покоління має сприяти гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу на основі традицій і культурно-історичних цінностей українського народу. Спрямовуючись на цілісне формування всесторонньо і гармонійно розвиненої особистості, робота по моральному вихованню має проводитися комплексно. Враховуючи найважливішу особливість виховання – поєднання кращих надбань з орієнтацією на нові життєві ситуації, установки, ідеї, потрібно оптимально застосовувати різноманітні форми, методи та засоби морального виховання старшокласників. Першочерговим завданням національного виховання є формування в учнівської молоді любові до Батьківщини, вивчення природи рідного краю, його історичного минулого, прагнення до щастя людини.

На початку другої половини двадцятого століття педагог В. Болотіна довела, що найяскравіше представлені етичні категорії в художніх творах, які виробляють моральну потребу наслідувати моральні норми та принципи у щоденному житті. Вчена доводить, що «ідеальним зразком втілення морального досвіду людства є література» [1, с. 6 – 7]. Шляхами підвищення ефективності морального виховання старшокласників в процесі вивчення зарубіжної літератури В. Болотіна визначає активні форми занять: урок-диспут, семінарські заняття, використання фактору суміжних мистецтв (фільми, ілюстрації, картини тощо) [1, с. 9]. За О. Кондратюк, у 70-х роках форми морального виховання поділяються на 4 групи: 1) форма як стійка система прийомів організації діяльності вихованців, спрямованої на досягнення мети –

предметний гурток, учнівське товариство, учнівська бригада в колгоспі, спортивна секція, вечір, похід, зустріч тощо; 2) спосіб організації дітей – збори, мітинги, паради, екскурсії, ігри тощо; 3) з метою виховання активності – громадсько-політична практика, агіткультбригади, теоретичні конференції тощо; 4) традиції як особливі знаки поваги до певних звичаїв, порядку, що встановились і передаються із покоління в покоління. Це стабільні, постійно діючі, але О. Кондратюк відзначає, що є ще тимчасові або епізодичні – це шефські зв'язки шкіл з колгоспами, вузами, тимурівська діяльність тощо [4, с. 194 – 196].

Методи морального виховання Т. Цвеліх розподіляє у 1974 році так: 1) методи роз'яснення етичних норм – розповідь вчителя, бесіди, дискусія-диспут, обговорення прочитаної книжки; 2) методи організації життя і діяльності дітей – режим життя і поведінки, громадське доручення, вправи, заохочення і покарання; 3) використання прикладу – приклад і авторитет дорослих, приклад товаришів, приклад видатних людей [8, с. 22 – 42]. За Д. Водзінським, головний метод – переконання поділяється на такі форми: бесіда, розповідь, доклад, лекція, диспут, читацька конференція; наступний метод привчання складається із таких елементів: суспільні доручення, вправи, аналіз діяльності учнів [2, с. 53]. Педагоги радянського часу сходились на тому, що метод – це цілеспрямована дія на особистість, вплив, що відображає внутрішні закономірності розвитку тієї сфери, в якій він застосовується: організація вправ у моральній поведінці, методи переконання, єдиних вимог, праця, заохочення і покарання, створення виховних ситуацій, метод прикладу (життя класиків марксизму-ленінізму, вчителя, колективу) бесіда, диспут, роз'яснення тощо. Відмінність трактування педагогічного методу радянського періоду від сучасного полягає в тому, що наразі метод – взаємопов'язана діяльність викладача та учня, яка направлена на активне сприйняття та застосування учнями знань, умінь і навичок та їх загальний розвиток.

У особистості в старшому шкільному віці пробуджується громадянська, національна самосвідомість, інтерес до соціальних, моральних проблем,

моральних основ сімейного життя. Одним із висновків педагога В. Макарова було, що формування моральних основ сімейного життя у старшокласників можливо при умові створення у них емоційно-позитивного відношення до моральних норм та позитивна загальна установка на інших людей [7, с. 189]. Національна програма виховання встановила пріоритетні підходи до вивчення ціннісної бази сучасних старшокласників, яка має ґрунтуватись на традиціях української культури та найкращих здобутках національної і світової педагогіки та психології. За основу взято, що основи людяності закладені у морально зрілій особистості. Завданнями морального виховання старшокласників є формування високої моральної свідомості і звичок поведінки в різних сферах життєдіяльності, які керуються відповідними принципами, нормами і правилами, загальноприйнятими у демократичному суспільстві [3, с. 27]. Адаптацію мінливих зовнішніх та внутрішніх умов морального виховання до демократизації школи, врахування життєвого досвіду старшокласників, розробку дієвих методів та форм залучення учнів до моральної поведінки М. Красовицький назвав педагогічними умовами поліпшення морального виховання. Хоча він доходив висновку, що наразі сутність теорії і практики морального виховання не відбиває існуючих проблем у цьому напрямі, тільки про початковий стан розробки теорії [5].

В 90-х роках в Україні були поширеними такі форми позакласної роботи: гуртки, різні види шкільних вечорів (до Дня Учителя, «Золота осінь», до Дня Святого Валентина, вечір гумору, до ювілею письменників, вечір естрадної української пісні тощо), різноманітні конкурси, огляди художньої самодіяльності, конференції. Але рідко зустрічались тематичні вечори, котрі б мали виразне моральне спрямування (наприклад, дискусії про добро і зло в людському житті, про людські ідеали, сенс життя і щастя, про моральне обличчя сучасного юнака і дівчини, зустрічі з цікавими людьми тощо).

Забезпечити ефективність морального виховання може тільки чітка і цілком певна система. Під системою морального виховання ми розуміємо структурну єдність частин і компонентів, що виражають зміст, організаційні

форми і методи, які характеризують педагогічний вплив і моральний розвиток особистості. Структура системи морального виховання визначає його зміст, який включає в себе завдання виховання і види діяльності, а також розкриття механізму формування та розвитку особистості старшокласника. До основних компонентів системи морального виховання належать загальні та конкретні завдання виховання і види діяльності, за допомогою яких вирішуються ці завдання; організаційні форми і методи виховання; характеристики рівнів та етапів розвитку внутрішніх впливів.

Система морального виховання передбачає високу ефективність різних форм виховної роботи, яка залежить від дотримання певних педагогічних умов. До них відносяться: а) відповідні цілям і змісту форми виховної роботи морального виховання. Виховна сила форми укладена в глибокому змісті, для реалізації якого, в свою чергу, потрібна відповідна йому глибоко змістовна організаційна форма; б) форма виховної роботи може вважатися придатною тільки тоді, коли вона максимально сприяє формуванню поглядів, моральної переконаності і громадянської зрілості, розвитку високих моральних якостей; в) виховна цінність організаційної форми визначається її здатністю залучати старшокласників у активну діяльність, створювати умови для змістовних спілкувань і відносин. Підвищення якості та ефективності навчального процесу є найважливішим елементом морального виховання. Враховуючи багатофакторність процесу морального виховання старшокласників, можна виділити його головні ланки і відповідні їм напрями цього процесу: організація і стимулювання морально-гностичної діяльності особистості, формування потребо-мотиваційної сфери, організація практики втілення моральних переконань в конкретній діяльності, вчинках, поведінці.

Український вчений-педагог О. Кучерявий виокремлює такі сучасні методи стимулювання процесу перетворення знань про моральні норми в особистісні цінності: створення ситуацій емоційного переживання учнем моральних цінностей; переконання у соціальній та особистісній цінності моральної поведінки; концентрація уваги на певних моральних якостях

оригінальними способами і засобами; самохарактеристика міри сформованості моральних якостей; вправи на опис почуттів від знайомства з моральними взірцями; вправи на самоаналіз рівня своєї моральності; бесіди з використанням формул-установок на підвищення впевненості учня у власних духовних силах [6, с. 298].

В педагогіці другої половини ХХ століття наголошували на формуванні працелюбності підростаючого покоління. Трудове виховання є важливим напрямом і сучасної педагогіки, бо несе в собі відчуття задоволеності людини собою, сім'єю, внеском в суспільство та свідчить про якість життя людини. Усвідомлення молоддю потреби праці є невід'ємною частиною морального виховання в будь-який період, бо у підростаючого покоління має формуватись психологічна готовність до праці у дорослому віці, практична підготовка до трудової діяльності, озброєння положеннями трудової культури, свідома профорієнтація. У певні періоди життя любов до праці може бути індивідуальним шляхом ефективного життєвого балансування, коли людина привносить у соціальне середовище свою життєстійкість та віру в краще. При взаємодії старшокласника з педагогами, однолітками, субкультурою, оточенням, суспільними закономірностями отримуються уроки вирішення проблем шляхом наполегливості, витримці, постійній розумовій та фізичній праці, суспільній діяльності.

Визначальним впливом на формування моральної особистості є приклад педагога, який виступає як носій системи моральних знань, моральних уявлень, ідеалів, поглядів, почуттів, як людина, що здійснює моральне просвітництво. Характер відносин, що складається між вчителем і старшокласником, робить сильний вплив на формування моральних якостей майбутнього вчителя. Якість та ефективність виховного впливу спирається на практичну діяльність старшокласників, які є учасниками різних форм суспільно-педагогічної, навчально-дослідної, суспільно корисної праці, культурно-масової, фізкультурно-спортивної роботи. В процесі праці і громадської діяльності старшокласник включається не тільки в економічні, але і політичні, правові,

моральні відносини, які утворюють складну систему соціальних зв'язків. У формуванні у шкільної молоді моральності важливу роль виконують шкільні громадські організації, які створюють умови для колективного обговорення, уточнення змісту моральних вимог. Це, в свою чергу, робить суб'єктом моральних вимог загальний колектив школи, а самі вимоги змістом його громадської думки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, практика морального виховання старшокласників сьогодення відчуває труднощі тому, що школі дуже важко конкурувати із негативними тенденціями оточуючого та засобів масової інформації (Інтернет, телебачення, преса, мобільний зв'язок тощо). Загальноосвітній заклад повинен враховувати той факт, що сучасна шкільна молодь стає все більш активною в суспільній діяльності на особисті потреби, матеріальні блага. Найбільш популярною формою морального виховання ще з радянських часів залишається етична бесіда, яка, зазвичай, не зачіпає внутрішні установки учнів, не створює установки переживання. Отже, проблема відставання теорії морального виховання від практики, сформульована ще в радянські часи, актуальна і зараз. Узагальнюючи дослідження та погляди вчених вважаємо, що система морального виховання радянського часу не витримала випробування часом, різкий поворот до буржуазного суспільства відкинув минулі цінності, перетворивши моральну чистоту в прагнення до збагачення, добросовісну працю в відлучення народу від праці, дбайливе ставлення до громадського майна в екологічні катастрофи, загиблі врожаї, трагічні випадки на виробництві. Проблема прилучення підростаючого покоління до загальнолюдських та національних цінностей є злободенною і, на нашу думку, її вирішити міг би накопичений досвід виховання в радянський період. Завдання теорії виховання – сформулювати ідеал та моральні переконання сучасної молодої людини та на цій основі розробити методики втілення їх в навчально-виховний процес.

Пріоритетним напрямом розвідок у даній темі можуть стати дослідження суб'єктивного бачення сучасними старшокласниками сутності духовно-

моральних цінностей, які відповідатимуть основним тенденціям розвитку педагогічної теорії та практики.

Список літератури:

1. Болотина Л. Р. Военно-патриотическое воспитание подростков в школе : дисс. ... на соискание научн. степени канд. пед. наук / Л. Р. Болотина. – М., 1968. – 266 с.
2. Водзинский Д. И. Научные основы нравственного воспитания школьников: Учебное пособие для пед. ин-тов / Д. И. Водзинский. – Мн. : Выш. Школа, 1982. – 176 с.
3. Гнутель Я. Виховна робота в сучасних умовах: теорія й методика / Я. Гнутель. – Тернопіль : Астон, 1998. – 262 с.
4. Кондратюк О. П. Розвиток соціалістичної теорії морального виховання молоді / О. П. Кондратюк. – Київ : Вид-во «Вища школа», 1977. – 208 с.
5. Красовицький М. Ю. На власні очі: проблеми морального виховання учнів у теорії і практиці вітчизняної та американської педагогіки / М. Ю. Красовицький ; Ін-т педагогіки АПН України. – К. : Педагогічна думка, 1998. – 159 с.
6. Кучерявий О. Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навчальний посібник / О. Г. Кучерявий. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 440 с.
7. Макаров В. И. Формирование нравственных основ семейной жизни у учащейся молодежи : дисс. ... на соискание научн. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Теория и история педагогики» / В. И. Макаров ; Институт педагогики АПН Украины. – Киев, 1993. – 200 с.
8. Цвелих Т. І. Методика морального виховання дітей молодшого і середнього шкільного віку : метод. посібник для вчителів / Т. І. Цвелих, Д. Л. Ваккер, С. С. Коваленко. – К. : Радянська школа, 1974. – 144 с.